

IS DIT EEN MENS

&

HET RESPIJT

PRIMO LEVI BIJ MEULENHOF:

Auschwitz-rapportage

Het periodiek systeem

Is dit een mens

Het respijt

Zo was Auschwitz

Ik spreek je aan

PRIMO LEVI

IS DIT EEN MENS
&
HET RESPIJT

ROMAN

Uit het Italiaans vertaald door Frida de Matteis-Vogels

J. M. MEULENHOF

Eerste druk 1992

Vierde druk 2019

ISBN 978-90-290-9349-1

ISBN 978-94-023-1343-7 (e-book)

NUR 320

OMSLAGONTWERP Pinta Grafische Producties

OMSLAGBEELD © Katie Garrod via Getty Images

AUTEURSFOTO © Gianni Giansanti / Sygna / Corbis

ZETWERK Office of CC

Is dit een mens

OORSPRONKELIJKE TITEL *Se questo è un uomo*

©1958 Giulio Einaudi editore s.p.a., Torino

©1987 Nederlandse vertaling Frida De Matteis-Vogels en Meulenhoff

Boekerij bv, Amsterdam

Het respijt

OORSPRONKELIJKE TITEL *La tregua*

©1963 Giulio Einaudi editore, s.p.a. Torino

©1988 Nederlandse vertaling Frida De Matteis-Vogels en Meulenhoff

Boekerij bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

VOORWOORD	7
---------------------	---

IS DIT EEN MENS

IS DIT EEN MENS	11
DE REIS	13
OP DE BODEM	23
INWIJDING	41
KB	47
ONZE NACHTEN	63
HET WERK	73
EEN GOEDE DAG	81
AAN DEZE KANT VAN GOED EN KWAAD	89
DE VERLORENEN EN DE GEREDDEN	99
SCHEIKUNDE-EXAMEN	115
DE ZANG VAN ULYSSES	123
DE ZOMER	131
OKTOBER 1944	139
KRAUS	147
DIE DREI LEUTE VOM LABOR	153
DE LAATSTE	163
KRONIEK VAN TIEN DAGEN	171

BIJLAGE 1

Uit een brief van Primo Levi aan zijn Duitse vertaler, 1961	197
Voorwoord van Primo Levi voor de Italiaanse schooluitgave van <i>Is dit een mens</i> , 1971	199
Uit het voorwoord en het besluit van <i>De verlorenen en de geredden</i> – nabeschouwingen van Primo Levi over de vernietigingskampen, 1986	203

BIJLAGE 2

De zang van Ulysses	205
Kaart van de vernietigings-, concentratie- en werkkampen	210

HET RESPIJT

DE DOOI	217
HET GROTE KAMP	225
DE GRIEK	239
KATOWICE	265
CESARE	279
VICTORY DAY	295
DE DROMERS	307
NAAR HET ZUIDEN	319
NAAR HET NOORDEN	333
KOERITSA	341
OUDE WEGEN	351
HET BOS EN DE WEG	361
VAKANTIE	375
THEATER	391
VAN STARYE DOROGI NAAR IAȘI	401
VAN IAȘI NAAR DE LIJN	413
HET ONTWAKEN	427
BIJLAGE	
Voorwoord van Primo Levi voor de Italiaanse schooluitgave van <i>Het respijt</i> , 1965	433

VOORWOORD

Tot mijn geluk ben ik pas in 1944 naar Auschwitz gedeporteerd, dat wil zeggen nadat de Duitse regering met het oog op de groeiende schaarste aan arbeidskrachten besloten had om de gemiddelde levensduur van de voor liquidatie bestemde gevangenen te verlengen, met welk doel de levensomstandigheden in het kamp merkbaar verbeterd werden en het moorden op particulier initiatief tijdelijk werd stopgezet.

Daarom voegt mijn boek niets toe aan de gruwelijke feiten die alle lezers ter wereld tegenwoordig bekend zijn over de verontrustende realiteit van de vernietigingskampen. Het is niet geschreven om nieuwe beschuldigingen aan te voeren; eerder kan het als materiaal dienen om enkele eigenschappen van de mens eens rustig te overdenken. Veel mensen, en volken, zijn min of meer bewust de mening toegedaan dat 'elke vreemdeling een vijand is'. Meestal ligt die overtuiging ergens diep weggestopt, als een sluimerend virus; ze komt alleen in losse, toevallige reacties tot uiting en leidt niet tot een samenhangend gedachtesysteem. Maar als dat wel gebeurt, als het onuitgesproken dogma het uitgangspunt van een sluitende redenering wordt, dan staat aan het eind van de keten het Lager. Het Lager is het product van een met uiterste consequentie in praktijk gebrachte wereldbeschouwing; zolang die wereldbeschouwing bestaat, dreigen ons de consequenties. De geschiedenis van de vernietigingskampen behoort door ieder mens begrepen te worden als een sinister alarmsignaal.

Ik ben me ervan bewust dat de structuur van mijn boek gebrekkig is en ik verontschuldig me daarvoor. Zo niet in feite, dan toch als gedachte en als plan is het al in het Lager ontstaan. De behoefte om de 'anderen' ons verhaal te vertellen, de 'anderen' deelgenoot te maken, was voor ons, vóór de bevrijding en daarna,

een zo onmiddellijke, heftige impuls geworden dat het met andere elementaire behoeften om de voorrang streed; mijn boek is geschreven om aan die behoefte te voldoen, en dus in de eerste plaats als innerlijke bevrijding. Vandaar het fragmentarische karakter ervan: de hoofdstukken zijn niet in een logische volgorde, maar naar gelang van hun urgentie geschreven. Ze zijn later aan elkaar gelast en tot een geheel gecomponeerd.

Het lijkt me overbodig hieraan toe te voegen dat geen enkel feit verzonnen is.

Primo Levi

IS DIT EEN MENS

IS DIT EEN MENS

*Gij die veilig leeft
In uw beschutte huizen,
Gij die 's avonds thuiskomt
Bij warme spijs en dierbare gezichten:*

*Bedenkt of dit een man is
Die werkt in de modder
Die geen vrede kent
Die vecht om een stuk brood
Die sterft om een ja of een nee.
Bedenkt of dit een vrouw is
Zonder haar en zonder naam
Zonder herinnering aan wat was
Met lege ogen en koude schoot
Als een kikvors in de winter.*

*Bedenkt dat dit geweest is:
Ik beveel u deze woorden.
Grift ze in uw hart
Waar ge gaat waar ge staat
Bij het opstaan bij het slapengaan:
Zegt ze voort aan uw kinderen.*

*Of uw huis begeve u,
Ziekte verlamme u,
Uw nageslacht wende zich van u.**

* Vgl. Deuteronomium 6: 6-7: 'Wat ik u heden gebied, zal in uw hart zijn, gij zult het uw kinderen inprenten en daarover spreken, wanneer gij in uw huis zit, wanneer gij onderweg zijt, wanneer gij nederligt en wanneer gij opstaat.' Dit is een van de teksten in de kokertjes op de gebedsriemen die vrome joden elke dag omdoen voor het ochtendgebed, ter gedachtenis aan hun verbond met God. (Noot vert.)

DE REIS

Op 13 december 1943 werd ik door de fascistische militie opgepakt. Ik was vierentwintig; ik bezat weinig gezond verstand, niet de minste ervaring, en een uitgesproken hang (nog versterkt door de uitsluiting uit de maatschappij waartoe de rassenwetten me sinds vier jaar veroordeelden) om in een eigen, nauwelijks reëel te noemen wereld te leven, die bevolkt werd door beschaafde cartesianse hersenspinsels, oprechte mannelijke vriendschappen en bloedeloze relaties met meisjes. Ik koesterde een gematigd en abstract gevoel van opstandigheid.

Het was me niet gemakkelijk gevallen om de bergen in te gaan en mee te helpen aan de oprichting van wat, naar mijn mening en die van vrienden met weinig meer ervaring dan ik, een verzetsgroep aangesloten bij 'Giustizia e Libertà' (Recht en Vrijheid) had moeten worden. We hadden geen contacten en geen wapens, en geld noch ervaring om ons die te verschaffen; het ontbrak ons aan bekwame mensen, terwijl we werden overstromd door een vloed van op drift geraakten die te goeder of te kwader trouw uit de vlakke naar boven kwamen op zoek naar een niet-bestaande organisatie, naar leiding, naar wapens, of al was het maar naar bescherming, een schuilplaats, een vuur, een paar schoenen.

In die tijd was ik nog onbekend met de stelregel die me later in het Lager zo snel zou worden bijgebracht: dat het de eerste plicht van de mens is om zijn doeleinden met daartoe geschikte middelen na te streven, en dat wie fouten maakt betaalt. Daarom kan ik wat er toen gebeurde niet anders dan rechtvaardig noemen. Drie eeuwen van de militie, die in het holst van de nacht waren uitgetrokken om een andere, veel sterkere en gevaarlijkere groep in het dal naast het onze op te rollen, drongen op een spookachtige sneeuwmorgen onze schuilplaats binnen en namen mij als verdacht persoon mee naar het dal.

Tijdens de verhoren die volgden leek het me beter te zeggen dat ik een 'Italiaans burger van het Joodse ras' was, omdat ik mijn aanwezigheid op die ook voor een evacu e al te afgelegen plek anders niet aannemelijk dacht te kunnen maken, en ook omdat ik geloofde (ten onrechte, zoals later zou blijken) dat het bekennen van mijn politieke activiteit gelijkstond met marteling en een zekere dood. Als Jood werd ik naar Fossoli bij Modena gebracht, waar toen in een groot interneringskamp (oorspronkelijk voor Engelse en Amerikaanse krijgsgevangenen bestemd) alle mensen die de regering van de nieuwe fascistische republiek* om de een of andere reden onwelgevallig waren, bijeengebracht werden.

Toen ik er aankwam, eind januari 1944, waren er ongeveer honderdvijftig Italiaanse Joden in het kamp; in een paar weken groeide hun aantal tot meer dan zeshonderd. Voor het grootste deel waren dat hele gezinnen die ten gevolge van onvoorzichtigheid of verraad door de fascisten of de nazi's waren opgepakt. Enkelen hadden zich uit eigen beweging gemeld: omdat ze hun opgejaagde leven niet meer uithielden, of geen bestaansmiddelen hadden, of een gevangen familielid niet in de steek wilden laten, of ook wel, onzinnigerwijs, omdat 'ze met de wet in het reine wilden zijn'. Verder waren er een honderdtal ge interneerde Joegoslavische soldaten en nog enige buitenlanders die politiek onbetrouwbaar werden geacht.

De komst van een kleine groep Duitse ss'ers had ook de optimisten aan het twijfelen moeten brengen; niettemin slaagde men erin om voor die nieuwigheid uiteenlopende verklaringen te bedenken zonder de meest voor de hand liggende conclusie te trekken, zodat toen het bericht van deportatie kwam, het de mensen ondanks alles onvoorbereid vond.

* De republiek van Sal  die, na de invasie van Italië door de geallieerden (1943) en de wapenstilstand tussen die laatsten en de koning van Italië in het zuiden, door Mussolini in het door de Duitsers beheerste noorden met Duitse steun werd opgezet. (Noot vert.)

Op 20 februari hadden de Duitsers het kamp zorgvuldig geinspecteerd en de Italiaanse kampcommandant in het openbaar de les gelezen omdat de keukendienst te wensen overliet en de brandhoutvoorziening onvoldoende

was; ze hadden zelfs gezegd dat er onmiddellijk een ziekenbarak moest komen. Maar op de ochtend van de 21ste werd bekend dat de Joden de volgende dag weg moesten. Alle Joden, zonder uitzondering. Ook de kinderen, ook de oude mensen, ook de zieken. Waarheen was onbekend. Men moest zich gereedmaken voor een reis van twee weken. Voor iedere Jood die aan het appèl ontbrak zouden er tien gefusilleerd worden.

Alleen een paar verstokte dromers bleven nog hopen; wij voor ons hadden uitvoerig met Poolse en Kroatische vluchtelingen gesproken en wisten wat het betekende weg te moeten.

Voor ter-dood-veroordeelden schrijft de traditie een strak ceremonieel voor, dat tot uitdrukking wil brengen dat er op dit punt aangekomen geen sprake meer is van wrok of vergeldingsdrift en dat de rechtsdaad alleen nog een droeve plicht is jegens de maatschappij, die ook bij hem die het vonnis voltrekt voor medelijden met het slachtoffer ruimte laat. Daarom wordt ervoor gezorgd dat de veroordeelde zich niet meer om andere dingen hoeft te bekommeren, dat hij alleen kan zijn en alle geestelijke bijstand kan krijgen die hij verlangt, dat hij, in één woord, geen haat en willekeur om zich heen voelt, maar noodzaak en recht, en tegelijk met de straf de vergeving.

Maar ons werd dat niet gegund, omdat we met te velen waren, en de tijd te kort was, en daarenboven en bovenal: waarvan hadden wij berouw moeten hebben, wat had men ons te vergeven? De Italiaanse kampcommandant besliste dus dat alle activiteiten in het kamp gewoon tot de definitieve bekendmaking verder moesten gaan: de keuken draaide door, de schoonmaakkploegen deden hun werk zoals altijd, en zelfs de onderwijzers en leraren van het schooltje gaven 's avonds les, net als elke andere dag. Maar de kinderen kregen die avond geen huiswerk op.

En toen kwam de nacht: een nacht zoals mensenogen er geen zouden mogen zien en overleven. Allen voelden dat, en geen van de bewakers, Italianen noch Duitsers, had de moed om te komen kijken wat mensen doen als ze weten dat ze moeten sterven.

Ieder nam afscheid van het leven op zijn eigen manier.

Sommigen in gebed, anderen dronken, weer anderen in een laatste hartstochtelijke omhelzing. Maar de moeders bleven op om voor eten te zorgen voor de reis, en de kinderen te wassen, en te pakken, en toen het licht werd hing het prikkeldraad vol kinderkleertjes die waren uitgehangen om in de wind te drogen; ze dachten aan luiers, en speelgoed, en kussens, en al die kleine dingen waarvan ze weten dat kinderen die in elk geval nodig hebben. En wie zou anders doen? Als ze jou morgen met je kind ter dood zouden brengen, zou je het dan vandaag geen eten geven?

In barak 6A woonde de oude Gattegno met zijn vrouw en zijn vele kinderen en kleinkinderen en schoonzons en bedrijvige schoondochters. Alle mannen waren timmerlui; via lange omzwervingen waren ze uit Tripolis hier terechtgekomen en op al hun reizen hadden ze hun gereedschap bij zich gehad, en hun keukengerei, en hun harmonica's en violen om na het werk te spelen en te zingen, vrome, opgewekte mensen als ze waren. Hun vrouwen waren het eerst van allen klaar met de voorbereidselen voor de reis, die ze zwijgend en snel verrichtten, om tijd over te houden voor de rouw; en toen alles in orde was, de pannenkoeken gebakken, de bundels dichtgeknoopt, ontblootten ze hun voeten, maakten hun haren los, zetten de rouwkaarsen op de grond en staken die aan overeenkomstig het gebruik van de vaderen; ze gingen er in een kring omheen zitten voor de dodenklacht, en baden en weenden de hele nacht. Wij stonden met velen voor hun deur en voelden, nieuw voor ons, het oeroude verdriet van het volk dat geen land heeft over ons komen, het hopeloze verdriet van de uittocht die elke eeuw weer plaatsvindt.

De ochtend kwam als een verraad; alsof de nieuwe zon samenspande met de mensen om ons te vernietigen. De verschillende gevoelens die ons bewogen, bewuste aanvaarding, uitzichtloos verzet, religieuze overgave, wanhoop, angst, vloeiden na de slape-loze nacht ineen tot totale, onbeheerste radeloosheid. De tijd om na te denken, de tijd om de rekening op te maken was voorbij, en alle redelijkheid ging verloren in één grenzeloze verwarring, die

met de scherpste van messteken werd doorkliefd door de naar tijd en plaats nog zo nabije herinneringen aan het goede leven thuis.

Veel is er toen door ons gezegd en gedaan; maar het is beter daaraan geen gedachtenis te bewaren.

Met de absurde punctualiteit waaraan we later gewend zouden raken hielden de Duitsers appèl. ‘Wieviel Stück?’ vroeg de wachtmeester ten slotte; de korporaal sprong in de houding en antwoordde dat er zeshonderdvijftig ‘stuks’ waren en dat alles klopte; en daarop werden we in bussen geladen en naar het station van Carpi gebracht. Daar wachtten ons de trein en het bewapende reisgeleide. Daar kregen we ook onze eerste klappen; en dat was zo nieuw en zo onzinnig dat we geen pijn voelden, lichamenlijk noch geestelijk. Alleen maar een gevoel van verbijstering: hoe kun je zonder woede een ander mens slaan?

Er waren twaalf wagons en wij waren met ons zeshonderdvijftigen; in mijn wagon waren maar vijfenveertig mensen, maar het was een kleine wagon. Dat wat we hier zien, wat we hier onder de voeten hebben, is dus een van die Duitse transporttreinen, die treinen die niet terugkomen, die treinen waarover we, huiverend en altijd een beetje ongelovig, zo vaak hadden horen vertellen. Precies zoals het ons verteld was, tot in alle details: goederenwagons, van buiten verzegeld, met erin mannen, vrouwen en kinderen, onbarmhartig samengeperst als waardeloze koopwaar, op reis naar het niets, op reis naar de ondergang, naar de bodem. Ditmaal zitten wij erin.

Iedereen ontdekt vroeg of minder vroeg in zijn leven dat het volmaakte geluk onbereikbaar is, maar weinigen staan stil bij de tegenovergestelde gedachte: dat hetzelfde geldt voor het volmaakte ongeluk. De krachten die zich tegen de verwezenlijking van die beide uitersten verzetten zijn van dezelfde aard: ze komen voort uit onze menselijke staat, die niets dat oneindig is verdraagt. Onze altijd onvoldoende kennis van de toekomst verzet zich ertegen, die we in het ene geval hoop noemen en in het

andere ongewisheid over de dag van morgen; onze zekerheid van de dood, die aan elke vreugde, maar ook aan elk lijden een grens stelt; onze onvermijdelijke materiële zorgen, die een duurzaam geluk in de weg staan, maar ook aanhoudend onze aandacht afleiden van het ongeluk dat op ons drukt en ons besef daarvan fragmentarisch en daarmee draaglijk maken.

Het zijn de ontberingen, de slagen, de kou, de dorst geweest die ons drijvend hebben gehouden op de leegte van een bodemloze wanhoop, zowel gedurende de reis als later. Zeker niet de wil om te leven, noch een bewuste aanvaarding: dat zijn dingen waartoe maar enkele mensen in staat zijn, en wij waren niet meer dan een doorsnee staaltje mensheid.

De deuren waren onmiddellijk dichtgemaakt, maar de trein zette zich pas tegen de avond in beweging. Met opluchting hadden we ons reisdoel vernomen. Auschwitz: een naam zonder betekenis op dat ogenblik en voor ons, maar die hoe dan ook bij een plek op deze aarde moest horen.

De trein reed langzaam, met lange, zenuwslopende onderbrekingen. Door het luchtgat zagen we de hoge, bleke rotswanden van Italiaans Tirol voorbijtrekken en de laatste namen van Italiaanse steden. Om twaalf uur op de tweede dag reden we de Brennerpas over, en iedereen ging staan, maar niemand zei een woord. In mijn hart stak de gedachte aan de terugkeer, en ik kwelde mijzelf met de voorstelling van de onmenselijke blijdschap van die andere grensovergang, met open deuren, omdat niemand zou willen vluchten, en de eerste Italiaanse namen... en ik keek om me heen en dacht eraan hoevelen van dat armzalige hoopje menselijk stof door het lot zouden worden aangeraakt.

Van de vijfenveertig mensen in mijn wagon hebben er maar vier hun huis teruggezien, en onze wagon was verreweg de fortuinlijkste.

We leden dorst en kou; telkens wanneer de trein stilstond, riepen we luid om water, of al was het maar een hand sneeuw, maar we werden maar zelden gehoord; de soldaten van het geleide hielden iedereen die bij de trein wilde komen op afstand. Twee jonge

moeders met kinderen aan de borst jammerden dag en nacht om water. Honger, vermoeidheid en slapeloosheid waren minder kwellend, omdat de zenuwspanning ze ons minder liet voelen; maar de nachten waren nachtmerries zonder eind.

Slechts weinig mensen zijn in staat de dood met waardigheid tegemoet te treden, en dikwijls niet degenen van wie je het zou verwachten. Weinigen kunnen zwijgen en het zwijgen van anderen eerbiedigen. Onze onrustige slaap werd dikwijls gestoord door luidruchtige, zinloze ruzies, door verwensingen en vloeken, door blindelings stompen en trappen als verweer tegen hinderlijke, onvermijdelijke contacten. Dan stak de een of ander een spookachtig kaarsvlammetje aan dat een donkere wirwar op de vloer onthulde, een samengeklitte, versufte, lijdende hoop mens, die hier en daar plotseling opschokte om onmiddellijk weer in uitputting terug te vallen.

Door het luchtgat zagen we bekende en onbekende namen van Oostenrijkse steden, Salzburg, Wenen; daarna Tsjechische, ten slotte Poolse. De avond van de vierde dag werd het erg koud; de trein reed door eindeloze donkere dennenbossen en klom merkbaar omhoog. Er lag veel sneeuw. De lijn moest een zijlijn zijn, de stations waren klein en nagenoeg verlaten. Niemand probeerde nog om contact met de buitenwereld te krijgen als we stopten; we voelden ons nu al 'generzijds'. Ergens bleven we lang staan in open land, daarna zette de trein zich uiterst traag weer in beweging, om ten slotte, midden in de nacht, definitief tot stilstand te komen in een duistere, verlaten vlakte.

Aan beide kanten van de rails zagen we lange rijen witte en rode lichten, zover het oog reikte; maar er was niets te horen van dat verwarde geroezemoes waaraan je van ver de bewoonde wereld herkent. Bij het karige licht van onze laatste kaars wachtten we, nu het ritmische schokken van de trein evenals elk menselijk geluid verstomd was, tot er iets zou gebeuren.

Naast me, door de andere lichamen tegen me aan geperst, was er de hele reis lang een vrouw geweest. We kenden elkaar sinds vele jaren en het ongeluk had ons gezamenlijk getroffen, maar

we wisten weinig van elkaar. Toen, op het ogenblik van de beslissing, zeiden we elkaar dingen die men onder levenden niet zegt. We namen afscheid, kort; elk groette in de ander het leven. We waren niet bang meer.

Plotseling kwam de ontknoping. De deuren werden met geweld opengegoid, door het duister klonken onverstaanbare bevelen en dat barbaarse geblaf van Duitsers die commanderen, dat lucht schijnt te geven aan een eeuwenoude razernij. We zagen een groot Perron, verlicht door schijnwerpers. Iets verderop een rij vrachtwagens. Daarna zweeg alles weer. Iemand vertaalde: we moesten uitstappen, met onze bagage, en die langs de trein neerzetten. In een ogenblik tijds krioelde het Perron van schimmen; maar we durfden die stilte niet te breken, allemaal hadden we het druk met onze bagage, we zochten en riepen elkaar, maar timide, gedempt.

Een tiental ss'ers keek toe, onverschillig, wijdbeens. Op zeker ogenblik drongen ze tussen ons in en begonnen ons vragen te stellen, met toonloze stemmen en stenen gezichten, haastig, de een na de ander, in slecht Italiaans. Ze vroegen niet iedereen, alleen maar hier en daar: 'Hoe oud? Gezond of ziek?' En al naar gelang het antwoord stuurden ze ons twee verschillende kanten uit.

Alles ging geluidloos, zoals in een aquarium of in sommige dromen. We hadden iets apocalyptisch verwacht; dit leken gewone ordebewakers. Het was onthutsend, ontwapenend. Iemand durfde te vragen wat er met de bagage zou gebeuren; ze antwoordden: 'Bagage straks'; een ander wilde niet van zijn vrouw gescheiden worden; ze zeiden: 'Straks weer samen'; veel moeders wilden hun kinderen niet alleen laten; ze zeiden: 'Goed, goed, bij kind blijven.' Dat alles met de bedaarde zekerheid van wie niets doet dan zijn werk van alle dag; maar Renzo deed een ogenblik te lang over het afscheid van Francesca, die zijn meisje was, en toen sloegen ze hem met één klap recht in zijn gezicht tegen de grond; het was hun werk van alle dag.

In minder dan tien minuten waren wij gezonde mannen in een groep bij elkaar gedreven. Wat er met de anderen gebeurde,

de vrouwen, de kinderen, de oude mensen, konden wij niet te weten komen, toen noch later; de nacht slokte hen op en dat was alles. Maar nu weten we dat bij die haastige, vluchtige keuze van ieder van ons was uitgemaakt of hij al dan niet nuttig werk kon doen voor het Reich; nu weten we dat van onze trein maar zesenegentig mannen en negenentwintig vrouwen in de kampen van Buna-Monowitz en Birkenau terechtkwamen en dat van alle anderen, meer dan vijfhonderd in getal, twee dagen later niemand meer leefde. We weten nu ook dat dat toch al zo vage onderscheid tussen arbeidsgeschikten en -ongeschikten niet altijd is gemaakt en dat later dikwijls de eenvoudiger methode werd gevolgd om de wagons aan beide kanten open te maken, zonder de nieuwaangekomenen iets te zeggen. Degenen die het toeval aan de ene kant van de trein deed uitstappen, kwamen in het kamp terecht; de anderen werden vergast.

Zo stierf Emilia, drie jaar oud; omdat het de Duitsers klaarblijkelijk een historische noodzaak leek de kinderen van de Joden dood te maken. Emilia, het dochttertje van ingenieur Aldo Levi uit Milaan, die een levendig, weetgierig, vrolijk, intelligent kind was; die gedurende de reis in de stampvolle wagon door haar vader en moeder was gebaad, in een zinken teil en in lauw water dat de ontaarde Duitse machinist zo goed was geweest af te tappen van de locomotief die ons allemaal naar de dood trok.

Zo verdwenen, in één enkel verraderlijk ogenblik, onze vrouwen, onze ouders, onze kinderen. Bijna niemand had gelegenheid afscheid te nemen. We zagen hen nog enige tijd als een duistere massa aan het andere eind van het perron, en toen zagen we niets meer.

Daarentegen verschenen in het licht van de schijnwerpers twee groepjes zonderlinge personages. Ze liepen in het gelid, drie in een rij, met vreemde houterige stappen, hangend hoofd en stijf gestrekte armen. Ze hadden een raar mutsje op hun hoofd en droegen lange, gestreepte jassen, waaraan je ook bij nacht en van ver kon zien dat ze smerig en kapot moesten zijn. Ze liepen in een grote kring om ons heen, om niet in onze buurt te komen, en

begonnen zwiġgend met onze bagage te rommelen en in en uit de lege wagons te klimmen.

Wij keken elkaar sprakeloos aan. Alles was onbegrijpelijk, krankzinnig, maar één ding hadden we begrepen. Dat was de gedaanteverwisseling die ons wachtte. Morgen zouden wij ook zo zijn.

Zonder te weten hoe kwam ik op een vrachtwagen terecht, met een dertigtal anderen; de wagen reed op volle snelheid de nacht in; hij was afgedekt en je kon niet naar buiten kijken, maar aan de schokken was te merken dat we op een bochtige, hobbelige weg reden. Hadden we geen bewaking?... Je eraf gooien? Te laat, te laat, we gaan allemaal 'af'. Trouwens, we merkten al gauw dat we wel een bewaker hadden: een vreemde bewaker. Een Duitse soldaat, tot de tanden gewapend; we kunnen hem niet zien omdat het aardedonker is, maar we voelen hem tegen ons aan zo vaak een heftige schok van ons vehikel ons allemaal naar rechts of naar links gooit. Hij steekt een zaklantaarn aan, en in plaats van te schreeuwen: 'Wee jullie, verdorven zielen!'^{*} vraagt hij ons beleefd, een voor een, in het Duits en in het koeterwaals, of we geld of horloges voor hem hebben; wij hebben daar toch niets

* Dit is een citaat uit Dante (Hel, iii, 84): met deze woorden spreekt Charon, de demon die de verdoemde zielen over de Acheron zet, Vergilius en Dante aan, die hij voor zondaars houdt. Net als die in de mythe verwacht ook deze veerman een 'penning' van zijn passagiers. De herinnering aan Dantes Hel loopt als een rode draad door dit boek. (Noot schr., 1972)

meer aan. Het is geen bevel, het hoort niet tot de regels; het is duidelijk dat dit een particulier initiatiefje van onze Charon is. De zaak wekt onze woede en onze lachlust, en geeft ons een eigenaardig gevoel van opluchting.

OP DE BODEM

De tocht duurde niet meer dan twintig minuten. Toen bleef de vrachtwagen staan en zagen we een grote poort met daarboven in fel verlichte letters (de herinnering spookt nog door mijn dromen): 'ARBEIT MACHT FREI'.

We zijn uitgestapt, ze hebben ons in een groot, kaal, nauwelijks verwarmd lokaal gebracht. Wat een dorst hebben we! Het zwakke ruisen van het water in de verwarmingsbuizen brengt ons tot razernij: al vier dagen hebben we niet gedronken. Maar er is een kraan: erboven een bordje waarop staat dat het verboden is te drinken omdat het water verontreinigd is. Onzin, ik twijfel er niet aan of dat bordje is pesterij, 'zij' weten dat wij sterven van dorst, en ze zetten ons in een kamer, en er is een kraan, en Wassertrinken verboden. Ik drink en spoor mijn kameraden aan dat ook te doen; maar ik moet het water weer uitspugen, het is lauw, zoetig, er zit een moeraslucht aan.

Dit is de hel. Zo moet de hedendaagse hel eruitzien, een grote, lege kamer, en wij die daar staan, doodmoe, en er is een druppende kraan en je kunt het water niet drinken, en we wachten op iets dat ongetwijfeld verschrikkelijk zal zijn en er gebeurt niets en er blijft niets gebeuren. Hoe moet je nog denken? Je kunt niet meer denken, het is of je al dood bent. Sommigen gaan op de grond zitten. De tijd gaat druppel voor druppel voorbij.

We zijn niet dood; de deur is opengegaan en er is een ss'er binnengekomen. Hij rookt. Hij kijkt naar ons, zonder haast, en vraagt: 'Wer kann Deutsch?' Er komt een van ons naar voren die ik nog nooit heb gezien, Fleisch heet hij; hij zal onze tolk zijn. De ss'er houdt een lang, bedaard betoog, de tolk vertaalt. We moeten in het gelid gaan staan, vijf op een rij, op een afstand van twee meter van elkaar; dan moeten we ons uitkleden en onze kleren op

een bepaalde manier bij elkaar pakken, wollen kledingstukken op één hoop en alle andere dingen op een andere leggen en ook onze schoenen uittrekken, maar goed oppassen dat die niet gestolen worden.

Gestolen, door wie? Waarom zouden ze onze schoenen moeten stelen? En onze papieren, de paar dingen die we bij ons dragen, onze horloges? We kijken allemaal naar de tolk. En de tolk stelde vragen aan de Duitser en de Duitser rookte en keek dwars door hem heen, alsof hij doorzichtig was, alsof niemand iets had gezegd.

Ik had nog nooit oudere mannen naakt gezien. Meneer Bergmann droeg een breukband en vroeg aan de tolk of hij die ook af moest doen, en de tolk aarzelde. Maar de Duitser begreep het en zei op een ernstige toon iets tegen de tolk, waarbij hij op iemand wees; we hebben de tolk zien slikken en toen horen zeggen: 'De wachtmeester zegt dat u de band af moet doen en dat u de band van meneer Cohen kunt krijgen.' Je zag hoe Flesch de woorden uit zijn mond wrong; dat was het lachen van de Duitser.

Daarop komt er een andere Duitser die ons zegt dat we onze schoenen in een bepaalde hoek moeten zetten, en wij zetten ze daar, omdat alles nu afgelopen is en we ons buiten de wereld voelen en er niets meer rest dan gehoorzamen. Er komt iemand met een bezem die alle schoenen wegveegt, in één grote hoop de deur uit. Die is gek, ze raken allemaal door elkaar, zesennegentig paar schoenen, straks zullen er geen paren meer van te maken zijn. De deur is een buitendeur, een ijskoude wind waait naar binnen, en wij zijn naakt en houden onze armen over onze buik. De wind slaat de deur dicht; de Duitser doet hem weer open en kijkt afwezig toe hoe we ineenskrimpen en achter elkaar dekking zoeken tegen de wind; dan gaat hij weg en doet de deur dicht.

Nu begint het tweede bedrijf. Met veel lawaai komen er vier binnen met scheermessen, scheerkwasten en tondeuses, ze dragen gestreepte broeken en jassen, met op hun borst een opgenaaid nummer; misschien zijn ze van dezelfde soort als die anderen vanavond (was het vanavond of gisteravond?); maar deze zien er sterk en gezond uit. Wij stellen allerlei vragen, maar zij pakken